

ИВАН КУСТУДИЈА

МЕМОАРСКА ГРАЂА О ТРИНАЕСТОЈУЛСКОМ УСТАНКУ
У ЦРНОЈ ГОРИ

О Тринаестојулском устанку у Црној Гори, његовој припреми, току и резултатима писали су до сада многи историчари и други аутори. Мислимо да у историографији о овом догађају има доста вриједних радова. Има их који су лоцирани на саму тему, а има их који ову материју третирају у контексту ширих и комплекснијих тематских цјелина из области НОР-а и револуције. Већином су обрађени војни аспекти овог догађаја. Дакле, историографија је успјела да прикаже цјелину али не и потпуно. Има доста парцијалног, а понекад и узгредног о овом значајном догађају. И поред свих напора, нијесу освијетљени сви моменти који су од значаја да се схвати значај устанка. Мислимо да постоји општедруштвена научна и културна потреба, уз пуно уважавање већ створеног, за обраду овог догађаја са више аспеката. Дакле, устанак је имао више димензија па му зато ваља изучити сваку димензију у појединостима и цјелини. Увијек треба имати на уму оно што су стари латини говорили: истина се квари или прикривањем или извртањем (*Veritas vel mendacio carrumpitur vel silentio*).

Поред историчара и других аутора чији је ово био предмет професионалних истраживачких радова, на основу богатог извора података и вјеродостојних историјских информација постоје бројна и разноврсна објављена и необјављена сјећања. Чедомир Миндеровић каже на једном мјесту: „догађаји одмичу, нагомилавају се један за другим, један преко другог, треба писати и биљежити. Некада је више ваљала добро подмазана пушка него лијепа метафора или лијепа новела“.

Када је ријеч о мемоаристици ваља, по нашем мишљењу, посебно третирати праве мемоаре, а посебно дјела у којима се лична сјећања и казивања користе за опис појединих догађаја, проблема па чак и личности. Под тим подразумемијевамо дјела у којима аутори описују свој живот, као што је случај нпр. са

мемоарима Светозара Вукмановића — Темпа, Родољуба Чолаковића, Гојка Николића и других. Друга врста је много богатија. Од ослобођења до данас објављене су хиљаде и хиљаде сјећања са потписима револуционара, бораца, политичара, књижевника, путописаца и других. Међу њима се налази мноштво истинских бисера, али има неупоредиво више оних од просјечне вриједности, па и слабих. Нека од тих сјећања садрже значајне податке за историју, за боље и цјеловитије познавање збивања и атмосфере одређеног времена и простора. Нека од тих сјећања објављена су по разним зборницима, али је већи дио угледао свијета на новинским стубцима. Знатан их је број и о 13. јулском устанку и у вези с њим. Увијек се постављало питање, а и данас се поставља, како провјеравати наводе у објављеним сјећањима. За провјеру навода у објављеним сјећањима увијек је добро дошла научна полемика или полемика уопште, али полемика ослобођена личног и безличног призвука. Треба имати у виду да сјећања с годинама блиједе, да се самим тим смањује увјерење о њиховој вјеродостојности. Треба рачунати и са могућношћу да неки аутори из разних разлога свјесно настоји да нагласи своју или нечију друго улогу, а нечију, опет, да умањи. Истина, ваља аутору пружити прилику да изрази своје лично мишљење о неком догађају, проблему или личности, при чему је он одговоран и често изложен ризику да се неко супростави његовим ставовима и мишљењима и да их чињеницама оповргне. И критичар се излаже таквом ризику. Дакле, полемике су корисне јер служе да се разбистри нешто што је замућено стицајем разних околности. Захваљујући полемици и сучељавању аргумената могу се коначно утврђивати праве историјске истине.

Гојко Николић један од запаженијих аутора мемоара, ставио је испод наслова своје књиге „Коријен, Стабло, Паветина“, карактеристичан мото: „Нисам се трудио да будем непристрасан“. У томе је сажео читав свој приступ замашном послу који је обавио. Сматрамо да се оваквог става, у суштини, ваља придржавати и приликом оцјењивања мемоарских записа било ког аутора.

Како постоји тврдња о хиљадама и хиљадама објављених сјећања, можемо ићи на претпоставку да постоји не мањи број необјављених. Објављена су наша трајно мјесто и прошла кроз једну фазу историјске провјере, док необјављена имају другу судбину. Многа су покупљена и налазе се у архивама, а многа су у приватним рукама као и у архивама непостојећих друштвено-политичких организација и државних органа. Та се грађа, за сада, може сматрати изгубљеном.

Мемоарска грађа о Тринаестојулском устанку у Црној Гори иако није плод научно-истраживачког рада, већ свједочења учесника — очевидца о људима и догађајима, може помоћи историографији да се дође до потпуније и објективније историјске истине о Устанку. У Архиву Историјског института СР Црне Горе, налази се преко 1.110 сјећања које се односе на међуратни

раднички покрет у Црној Гори и период НОР-а и револуције. На овај други период односи се преко 747 сјећања од којих је велики број о Тринаестојулском устанку и у вези с њим. Ова грађа чини посебан фонд. Дио ове мемоарске грађе преписан је из Војно-историјског института (Архива НОР-а), дио је сакупљен од Комитета (СКЈ—КПЈ) и појединаца. Фонд садржи сјећања — материјале са подручја Титограда и околине, Даниловграда и околине, Цетиња и околине, Бара и околине, Жабљака и околине, Пљеваља и околине, Бијелог Поља и околине, Иванграда и Андријевице, Плава и околине, Котора и околине, Мојковца и околине, Рожаја и околине, пролетерских бригада, хронологија и меморијала у Црној Гори, студентских покрета и материјал комисије за утврђивање ратних злочина. Дакле, постоје сјећања о разним догађајима од бројних аутора скоро из свих крајева наше републике.

У сјећањима учесника тринаестојулских догађаја износи се бројна факта, врше анализе и праве разни закључци. Сјећања су већином у сировом стању и могу се користити, а за појединачно објављивање требало би темељито и често вишеструко редиговање, уз дужно поштовање начина казивања сваког појединог аутора и његовог стила и особености. Запажа се, да све што се више одмицало од догађаја да су сјећања бљећа, да се губи мемоарски карактер свједока и свједочанстава, па се меморија понегдје замјењује маштом и емоцијама. Дакле, генерално гледајући чвршћи ослонац историчару могу бити сјећања која су настала раније на мањој дистанци од догађаја. У раније датим сјећањима осјећа се активност меморије и свјежина сјећања, па су и подаци о догађају сигурнији. Има појава разигране маште па је виђено и доживљено и оно што се није десило. У неким свједочењима има и изражене жеље за самоистицањем. Углавном сви ови материјали дају слику догађаја снимљену из разних углова и са разних одстојања. Циљ свједочења је јасан, да кроз аутентична лична свједочанства освијетле најкарактеристичније и најзначајније догађаје у вези устанка. Обрада догађаја зависила је у многоме и од могућности свједока.

Дакле, има сјећања из овог фонда, објављених и необјављених која могу поуздано послужити историјској науци, али их има такође која то не могу бити. У свим сјећањима има врло важних података о устанку и у вези њега. На сва њих није могуће скренути пажњу једним овако кратким рефератом. Свакако заслужује више ријечи неколико сјећања која смо издвојили.

Светозар Вукмановић — Темпо, који није био непосредни учесник 13. јулског устанка, али јесте један од чланова најужег руководства које је донијело одлуку о дизању устанка у Југославији, тврди да је 13. јулски устанак у Црној Гори био општенародни устанак чији је организатор КПЈ. Он каже да овакав развитак борбе, какав је био у Црној Гори „није био

сасвим у складу са одлукама које су донесене на састанку Политбироа СК КПЈ од 4. јула“. Став је био, свједочи Темпо, да се организују мањи, лако покретљиви партизански одреди и да они одмах почну са нападима на саобраћајнице и на упоришта окупатора, како би онемогућили сваку помоћ сила која је напала прву земљу социјализма (СССР). У првим данима када су почеле борбе у Црној Гори, показало се, да је ситуација у Црној Гори, и по спремности народа, а поготову комуниста, далеко превазишла процјену руководства, која је дата на сједници ПК КПЈ за Црну Гору, 8. јула 1941. Ситуација на терену је показала, да је поред одреда који су требали да дјелују, устао цио народ и пошао у оружану борбу. За неколико дана створени су услови за стварање крупних војних јединица. У првим борбама учествовало је преко 32 хиљаде бораца. Ослобођена територија у Црној Гори је обухватала 10 хиљада километара квадратних на којој је живјело преко 250 хиљада становништва а то је било преко 80% становништва у тим данима. Темпо оцјењује да партијско руководство у Црној Гори, а посебно делегат ЦК КПЈ, који је располагао изванредним овлашћењима, нијесу добро процјењивали услове створене окупацијом земље. Промјене ставова изазивали су пометње са тешким посљедицама за даљу оружану борбу. Мијењањем директива комунисти су много изгубили у очима народа. Они сами су се почели двојно понашати — једни поштују директиву, други иду с народом и дијеле судбину с њим. Срећа је каже Темпо што многа руководства на терену нијесу добила ову другу директиву.¹

Митар Бакић у својим осјећањима, у вези припрема за устанак говори о својим сусретима са Титом у априлу и мају, када је добио директиву о припреми устанка и формирању одреда. Посебно у својим сјећањима наглашава свој сусрет с Титом у јулу — непосредно прије почетка Тринаестојулског устанка када му је реферисао тј. поднио извјештај о стању припрема за устанак у Црној Гори. Обавијестио га је да у Црној Гори има око 12.000 бораца, нешто пушака, тешких митраљеза и нешто топова. Тада је већ постојала директива за устанак која је важила за цијелу земљу а која је донијета 4. јула у Београду. Послије извјештаја који је поднио — каже Бакић, директива за Црну Гору разликовала се од других, одмах је дакле требало ићи, у таквим условима, на општи устанак. Трбало га је проширити и на дио Херцеговине (Билеће, Гацко — према Требињу и јужном дијелу изнад Боке). Бакић говори о двије директиве — једна дата Ђиласу за ситне акције, а другу коју сам донио ја и која је одговарала стању у Црној Гори. Он каже: „Не треба све тумачити црногорским менталитетом: запуцао

¹ Разговор у Режевићима 26. јуна 1981. поводом припрема за отварање изложбе — четрдесет година устанка и социјалистичке револуције у Црној Гори

један, па хајд сви да запуцамо! Него, цијела припрема партијска је била на општем устанку.“²

Занимљиво је свједочење Радована Лекића о „Припремама и развоју устанка у андријевичком срезу“. Он се сјећа да су се одједи митраљеске и топовске ватре, који су долазили кроз андријевичка села преко Комова давала два тумачења: — или се нешто страшно кува у Старој Црној Гори или „прослављају талијани и Секулини зеленаши Петровданску скупштину“. Вијести су споро долазиле. Талијани су у Андријевици прикривали своју узнемиреност. Већ 15. јула комунисти су добили проглас „да је куцнуо час за борбу против окупатора и њихових домаћих слугу“. Сјећа се како је у том полетном тренутку Ђедо Војводић прешао пут од андријевичке цркве до Коњуха за један час, а нормално је да се препјешачи за два и по часа. Овдје је требало извршити партијски задатак. Поред Општег расположења народа андријевичког краја за устанак било је и оних као што су били начелници срезова, велики број официра бивше југословенске војске, жандарми, финанси који су били творци прича „да су талијански војници цивилизовани, да се као окупаторска војска неће осјетити, да њихову „доброту“ треба користити све док савезници не буду на њима однијели коначну и одлучујућу побједу. Њихове пропагандне приче биле су пуне „да су италијански војници дошли у Црну Гору као браћа, да би осигурали црногорском народу независност, правду и слободу. Малобројни сепаратисти су говорили да италијани нијесу дошли у Црну Гору да се боре већ да успоставе ред и мир“. Партија тада добија задатак да раскринкава агенте њемачко-италијанског и енглеско-америчког империјализма. Лекић даље у свом сјећању наводи пет прецизно дефинисаних задатака комуниста у припреми устанка. Наглашава значај присуства познатих партијских кадрова који су дошли из Метохије, а који су много допринијели укупним резултатима у припреми и вођењу устанка као и касније. Спомиње: Миладина Поповића, Милоша Гилића, Ђеда Војводића, Спасоја Ђаковића, Чеда Мијатовића, Милију Ковачевића, и друге. Значајно је било и присуство познатог публицисте Веселина Маслеше. Лекић у свом сјећању говори само о једној директиви коју је дао СК КПЈ Покрајинском комитету, дакле, оној коју је донио Митар Бакић када је 13. јула дошао из Београда преко Чакура у овај крај. То је потврда Темпове тврдње да је срећна околност што директиве нијесу стизале у све крајеве Црне Горе и овдје је срећна околност што је стигла само једна директива.

Прва устаничка пушка у андријевичком срезу пукла је на Црвеном прлу (врху), испод Трешњева у 3,00 часова. Одјек пуцња проширио се на читав андријевички срез. Лекић даље у својим сјећањима говори о разлозима зашто у Плаву и Гусињу

² Архив Историјског института Црне Горе — мемоарска грађа — VIII, и VIII, — 4882/VIII — 1а-1 (у даљим назнакама користе се скраћенице).

нијесу преузимане акције против окупатора. Даље анализира развој устанка, даје оцјене, говори о стварању органа народне власти, о петој колони „која је у андријевичком срезу била јака“.³

Послије ослобођења андријевичког среза 17. и 18. јула одржан је састанак на коме су донијете одлуке: 1. — да се оснује националноослободилачки одбор који би се старао о економским потребама народа, збрињавању избјеглица са Космета, одржавању веза између партизанских јединица и становништва, о исхрани јединица и мобилизацији, и друго; 2. — да се формира среска војна команда која ће руководити операцијама према Чакову, Плаву и Гусињу; 3. — да се 18. јула подијели сиротињи помоћ у житу и другим прехранбеним артиклима. Закључено је да се на народној конферецији 21. јула тражи сагласност на предложене одлуке. И поред провокација на самој конференцији предложене одлуке су усвојене.

Закључујући своје сјећање Лекић каже, да је један број бораца носио у борбу антифашистичку свијест, а један број ишао је напријед „на Турке“, иза којих није могао да види фашистичког окупатора.⁴

Прије почетка устанка у беранском крају, осјетно су појачани окупаторски гарнизони, карабинијерске станице су пуњене, патролне службе, како по селима тако и градовима, су оживјеле — сјећа се јулских дана 1941. године познати револуционар Ђоко Пајковић. Одјек 13. јулског устанка у цетињском крају створио је ратну психозу. Ивршене су припреме за борбу и оне су почеле 17. јула. Пајковић оцјењује да је јулском устанку црногорског народа 1941. године значајан прилог дала устаничка борба вођена тих дана у срезу беранском, како по организацији и размаху, тако и по броју учесника и њиховом јединственом држању. Он закључује: да је одлука за борбу сазријевала у свијести маса, а перспектива њеног брзог почетка добила је свој реални облик кроз припремање које је у то вријеме вршила КПЈ.⁵

У свом сјећању на „Рад НОП-а у окупираном Цетињу 1941. године“, Нико Симов Мартиновић, поред осталог наводи, да је 13. јулски устанак затекао у граду Цетињу око 30 комуниста и преко 100 скојеваца. Устанком је непријатељ збуњен, јер у први мах није знао ко га је дигао и ко их је напао. У првом моменту је мислио, да су устанак изазвали поједини великосрпски политичари, Црногорци из Београда. Зато и имамо, у првом налету, да су похапшени претежно великосрпски оријентисани људи (наводи нека имена), а мање комунисти. Када је окупатор почео да хвата са пушком у руци поједине сељаке, раднике, инте-

³ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 13864/VIII, — 71

⁴ Исто

⁵ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 5076/8 — 1у-2

лигенцију, постало им је све јасно. Почеле су такозване одмазде и казнене експедиције.⁶

О свом сјећању о „Првој фази борбе за народно ослобођење Боке“ Мато Петровић, један од организатора устанка у том крају, поред осталог, свједочи да је питање оружаног устанка у Боко-которском заливу било врло сложено. Географска подјела Боко-которског залива на два дијела, партијска веза била је доста онемогућена. Тврђавски систем била је друга озбиљна препрека, а озбиљну препреку чинило је и мноштво комуникација. Требало је све организационе припреме за устанак прилагодити постојећим условима. Крајем јуна одржан је проширени састанак комитета у Доњем Ораховцу. Извршена је анализа припрема за устанак. Директива за дизање устанка закаснила је један дан. Веће устаничке акције извршене су 13. јула у селу Борете и Лапчићима и мање у другим мјестима.⁷

Врло је занимљива стенографска биљешка са састанка одржаног 13. марта 1951. године. Састанку су присуствовали и водили разговоре Никола К. Поповић, Саво Бурић и Милика Ђетковић. Они су разговарали о припремама за устанак и о устанку у Катунској нахији — срез цетињски. Говоре о теорији која је тада припадала овој Нахији, о партијском организовању на овом подручју, о великој подршци коју су имали федералисти у овом крају од народа и друго. Они закључују да је скоро цио крај сепаратистички расположен и да „расположење маса за борбу против окупатора, изузев омладине није се манифестовало, јер је народ био под великим утицајем сепаратиста и није био одушевљен за подизање устанка“. Партија је морала да тражи најадекватније методе у таквим условима па је поред осталих користила и методе вјерских обичаја као нпр. ношење крста. Припреме за устанак су завршене и напад на Чеву почео је 13. јула у 2,30 часова. По плану су извршили акцију и Кустудије на Ивановим Коритима.⁸

И Михаило Вицковић један од организатора устанка сјећа се догађаја у вези 13. јулског устанка у Катунској нахији. Он каже да је партија припремала народ за борбу, да су формирани герилски одреди у Цуцама, Чеву, Бјелицама и Мајсторица-Његушима. Дванаестог јула герилска група — цуцка, чевска и бјеличка добила је задатак да ликвидирају посаду на Чеву јачине око 30 карабињера, и на Ресни у јачини од 10 људи — од којих је било 7 бивших југословенских жандарма. У Ђеклићима, у Основној школи ликвидирана је посада 13. јула у 9 сати. У току ових напада и послје њих неколико бивших југословенских жандарма прикључило се герилцима. Вицковић се сјећа ријечи једне старице са Чекања чију су кућу демолирали, опљачкали и порушили окупатори. Она каже „није ово

⁶ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 4977/VIII — 16 — 14

⁷ Лист „13. јул“, бр. 2. Цетиње, 13. јула 1949

⁸ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 4979/ VIII — 16 — 16

ништа, кад је бог дао да сте ви сви из овог огња претекли здраво, нека вам је ово срећно и нека успијете што сте наумили“.⁹

У једном анонимном архивском сјећању говори се о односу политичких снага у Никшићу у периоду припрема и у току устанка и констатује: да су постојале мале групе федералиста (зеленаша) које су се ставиле у службу окупатора са задатком да убјеђују и присиљавају становништво да извршава одређене окупаторске задатке. Поред њих постојале су групе омладинаца, већином синови богатих грађана, који су се ставили у службу шпијунаже и окупаторских агената. Постојала је и група која није учествовала у крупнијим догађајима, а то су били припадници бивших политичких партија и службеници старе Југославије и групе официра. Окупатор је користио, у знатној мјери и избјеглице са Космета. Углавном, ни једна група није представљала неку озбиљнију снагу.¹⁰

Има још текстова сјећања у овом архиву без потписа који говоре о устанку и у вези с њим. У једном тексту се говори о припремама, акцијама, организацијама, људству, наоружању и другом, на терену села Грлићи и Главица, срез даниловградски,¹¹ као и о нападу на окупатора на Брановици код Даниловграда. Износе се подаци о формирању јединице за напад, наводе се села која учествују у припремама, сумирају се резултати борбе.¹² Постоји и сјећање о припремама, току и резултатима 13. јулског устанка у Косовом Лугу.¹³

Сјећају се свјedoци како се у периоду послије априлског слома 1941. године врше припреме за устанак, набавља оружје, како га купују од војника који долазе са фронта, како га војници љубоморно чувају за боље дане не враћајући га старјешинама и поред строгих наређења и пријетњи.¹⁴

Живко Жижих један од организатора устанка у бјелополском срезу памти и саопштава у својим сјећањима о „Првим оружаним борбама у 13. јулском устанку у бјелополском срезу“. Он се сјећа да је партијско руководство среза бјелополског организовало 7. јула партијско савјетовање у близини Шаховића у кући Јагоша Пандурице — касније стријељаног од стране окупатора. Каже да је ово савјетовање одржано непосредно по издавању директиве од СК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак.¹⁵ О којој је директиви овдје ријеч, ако се зна за двије директиве. Прва је под дилемом да ли је дата 8. или 10. јула али не никако прије 7. јула. Постоји ли нека могућност, ако се свједок добро сјећа овог датума „7. јула одмах након добијања директиве“, да је на то подручје дошла директно директива из ЦК КПЈ или од њих преко ЦК Србије, гдје је устанак почео 7. јула. Жижих

⁹ Лист „13. јул“, бр. 7, Цетиње, 12. јула 1950

¹⁰ АИИ ЦГ — МГ VIII, VII₂ — 4989/VIII — 1г — 1

¹¹ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII₂ — 4912/VIII — 16-3

¹² АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII₂ — 4919/VIII — 16 — 10

¹³ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII₂ — 4911/VIII — 16 — 2

¹⁴ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII₂ — 14269/VIII — 16 — 170

¹⁵ Лист „13. јул“ бр. 2. Цетиње, 13. јула 1949, 3.

свједочи да је на том савјетовању прорађена директива, наводи имена личности које присуствују, говори о подјели задатака и о доношењу одлука. Сва његова даља свједочења уклапају се у програм припрема за 13. јулски устанак, а на основу директива ЦК КПЈ, упућен Покрајинском комитету. Он говори о формирању одреда, ликвидацији жандармеријске посаде у Мојковцу 13. јула, у Шаховићима 14. јула, ликвидацији гарнизона у Бијелом Пољу 17. јула и друго. Свједочи и о покрету усташких снага из Сјенице и Пријепоља које 18. јула врше покрет према Бијелом Пољу с циљем да из њега потисну устаничке снаге и успоставе своју власт до ријеке Таре.¹⁶

У својим сјећањима о развоју народноослободилачке борбе у Бањанима Мило Килибарда говори, да је на том терену прије капитулације Југославије — априла 1941. године било 6 чланова КПЈ и да се тај број знатно повећао током маја и јуна. Сјећа се да у тим данима окупатор у Бањанима није имао јачи утицај јер није било окупационих гарнизона, али су зато разним методама додворавања — политиком требовања, демагогијом, ослањањем на федералистичке и друге реакционарне дјелове вршили свој утицај. Усташки покољ у сусједној Херцеговини негативно се одражавао у Бањанима. Под утицајем ових покоља реакција је распривала мржњу према Хрватима и Муслиманима и наилазила на плодан одзив код народа који је био свакодневно под дојмом тих злочинастава. У оваквим условима одвијала се активност КПЈ и СКОЈ-а које у почетку нијесу имале потребну ширину, јер није био обухваћен цио терен и цио народ. Послије напада на СССР, насупрот активностима Партије јављају се разбијачке тенденције — официрима, инициране и предвођене жандармима и федералистички предидељеним елементима. Уносе се немири и панике у народу. Користи се заосталост народа, њихова братственичка и племенска повезаност, коју користе у своје сврхе. Пришло се формирању братственичких јединица по селима и на њиховим челима налазили су се командири, колебљивци и опортунисти. Партија иступа у борбу против те братственичке логике, али не нарочито чврсто, јединствено, одлучно и дисциплиновано.¹⁷

Развој народноослободилачког покрета и КП на терену Голије, како каже, у својим сјећањима Максим Горановић, имао је своје специфичности и препознатљивости. Партијске организације на овом подручју није било до септембра 1941. године. О 13. јулском устанку народ овога краја сазнао је преко вијести, летака и на конференцијама. У Голији је крајем маја формирана нека народна војска која је вршила акције у гатачком срезу одакле је српско становништво бјежало у Црну Гору, јер је гатачки срез припадао држави НДХ и власт је тамо припадала усташама. У овим акцијама од стране такозване народне војске било је пљачке у муслиманским селима и убијања невиних људи

¹⁶ Исто

¹⁷ АИИ ЦГ — МГ VIII₁, VIII₂ — 5013/VIIIг — 25

У овим акцијама учествовали су Рудињани и Бањани. Овим јединицама и њиховим акцијама није руководила Партија. Тек августа-септембра 1941. године врши се попис добровољаца за одлазак у јединице народноослободилачке војске. У том периоду, а и касније и реакција има своје војне формације.¹⁸

Занимљива су свједочења Васа Вукићевића о борбама на Обзовици 13. јула 1941. године¹⁹, као и Лека Радевића који даје преглед цјелокупних збивања у Црној Гори 13. јула.²⁰ Занимљиво је и сјећање Василије К. Баровића који говори о припреми устанка, формирању чета у Бандићима и нападу на окупаторску посаду у Загарачу²¹, као и полемички текст Божа Орландића о удјелу Сеоца — Црмница у 13. јулском устанку чиме приговара на писање Владимиру Роловићу о томе, под насловом „Црмница у првим годинама устанка 1941. године“.²²

У овом фонду мемоарске грађе има још низ занимљивих сјећања која могу корисно послужити за вјеродостојнију историјску информацију о тринаестојулском догађају 1941. године у Црној Гори.

Ivan Kustudija

MEMOIRS OF THE MONTENEGRO REBELLION OF JULY 13th

Summary

Although the memoirs of the Montenegro Rebellion of July 13th are not significant scientific or investigative studied but only testimonials of participants and witnesses about the people and events, they, can help historiography to come to a more complete and more accurate historical account of this event. There are more than 1.110 memoirs in the Archives of the Historical Institute of Montenegro, concerning the International Workers' movement in Montenegro and the period of National Struggle for freedom. More than 747 memoirs have been written about the Montenegro Rebellion of July 13th. These accounts belong to a special trust. A part of these writings have been taken from the Military-historical Institute (National Struggle for freedom Archive) and a part of them have been collected from the Comitee of the Communist Community (Communist party of Yugoslavia) as well as individuals. The trust comprises of the memoirs of the participants from almost all Montenegrin communes. Here are also accounts of the proletarian brigades, student movements and documents of war crimes as well as others. Eyewitness accounts of the Rebellion of July 13th are comprised of

¹⁸ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 5015/VIIIг — 27

¹⁹ Лист „13. јул“ бр. 6—7, Цетиње, 9. јула 1951.

²⁰ Лист „13. јул“ бр. 7, Цетиње, 12. јула 1950

²¹ АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 12703/VIII — 1д — 151

²² АИИ ЦГ — МГ VIII, VIII, — 11691 /VIII — 1и — 8.

many facts, analyses and variety of conclusions which are mostly of a primitive fashion and could be used. The volume of each account is varied. It's obvious that as time passes from the events, the accuracy of the accounts fades. The recollections are lost by the witnesses' testimonials, so in some areas the memory is changed by imagination and emotions. There are also some occurrences where the desire for self-aggrandizement is expressed. Namely, There are memoirs from this Trust that can serve the science of history, yet others can not. It is not possible to draw attention to them all within this brief summary. Some of them require further exposition such as by: Svetozar Vukmanović-Tempo, Mitar Bakić, Radovan Lekić, Đoko Pajković, Niko Sima Martinović, Milo Kilibarda, Maksim Goranović, as well as stenografic documents from the meeting held on Marsh 13th, 1951, in which the Rebellion at Katunska Nahija was discussed by Nikola Popović, Savo Burić, Milika Četković and others.

